

TARİHİ KASTAMONU ŞEHİRİÇİ HANLARININ TİCARİ VE KÜLTÜREL FONKSİYONLAR BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

İlhan KOÇ^{1*}, Hüseyin ASAR²

¹Selçuk Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, 42069, Konya, Türkiye.

²EHA Yapı Mimarlık İnş.Tur.Taş. San. ve Tic. Ltd. Şti., 42100, Konya, Türkiye.

ÖZ

Ülkemizdeki tarihsel ve kültürel değerlerin kaydedilmesi, envanterlerinin hazırlanması, korunması, onarılması ve gösterilmesi, bilimsel etkinliklerin, sanat ve kültürel becerilerin ve bu alandaki yeni eserlerin geliştirilmesi ve teşvik edilmesi ile gerçekleştirilebilir. Bu mirasın gelecekteki nesillere çeşitli eğitim ve işleyiş şekilleri ile aktarmak için; ulusal ve uluslararası kamuoyunun bu eserlerden haberdar edilmesini sağlayarak ve bu alandaki ulusal ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği içinde yapılan çalışmalarla bu hedeflere doğru ilerlemek gerekir. Bu çalışmanın amacı, tarihsel gelişimi ve mekân oluşumu açısından Kastamonu hanlarını inceleyerek, kent dokusu önemi ve geçmişten günümüze kullanımlarını tanıtan "Tarihi Türk Ticaret Yapıları" bağlamında çeşitli örnekler yoluyla karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve diğer benzer yapılardan ayıran özgün yönlerinin tanımlanmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Tarihi ve kültürel değerler, tarihi Türk ticaret yapıları, Kastamonu, Han, Kervansaray.

EVALUATION OF HISTORICAL KASTAMONU INNS WITHIN THE CONTEXT OF COMMERCIAL AND CULTURAL FUNCTIONS

ABSTRACT

Recording of historical and cultural values in our country, preparing their inventories, rescuing, preserving, repairing and showing them can be realized by improving and encouraging of scientific activities, art and cultural skills and new works in this field; in order to transfer these relics to the future generations by making of various types of education and workings; towards these objectives by making national and international public to be informed and aware of these works and also by workings in cooperation with national and international establishments acting in this field. The aim of this study is in the context of "Historical Turkish Trade Buildings", examining Kastamonu inns (caravanserais) in terms of historical development and space formation, to introduce their usage from the past to today in the way of urban texture importance and also which sorts of differences they had through some examples.

Key Words: Historical and Cultural Value, Historical Turkish Trade Buildings, Kastamonu History, Kastamonu Inns (caravanserais), Urban Centre Inns, Caravanserais

1. Giriş

İnsanlığın kültür ve uygarlık gelişimini gösteren, kültür birikimini kuşaktan kuşağa aktaran şehirlerin sahip oldukları tarihi yapılar, gelecek nesillere şehrin milli benliğini ve kültürünü yansıtmada önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde kentleşmenin getirdiği olumsuzluklar nedeniyle kültürel mirasımızı yansıtan tarihi yapılar giderek yok olmaktadır.

Ülkemizdeki tarihi ve kültürel varlıkların belgelenmesi, envanterinin çıkarılması, kurtarılması, korunması, onarılması, tanıtılması; bu alanlarda bilimsel etkinliklerin, sanatsal ve kültürel yaratıcılığın ve yeni çalışmaların geliştirilmesi ve teşvik edilmesi; bu emanetlerin gelecek kuşaklara kalabilmesi için her türlü eğitim ve çalışmanın yapılması; bu amaçlar doğrultusunda ulusal ve uluslararası kamuoyunun bilgilendirilmesi, bilinçlendirilmesi ve bu konuda faaliyet gösteren ulusal ve uluslararası kuruluşlar ile işbirliği içerisinde çalışmakla gerçekleştirilebilir.

Bu çalışmanın amacı, "Tarihi Türk Ticaret Yapıları" kapsamında Kastamonu Hanlarını tarihsel gelişim ve mekân kurgusu yönünden incelenerek, kent dokusundaki önemi doğrultusunda geçmişten günümüze kadar nasıl kullanıldıkları ve ne gibi değişiklikler geçirdikleri örneklerle ortaya konması amaçlanmaktadır.

2. Tarihi Türk Ticaret Yapıları ve Hanlar

İpek Yolu'nun en uzun bölümü Türklerin oturduğu topraklardan geçmektedir. Bu nedenle Türkler çeşitli yönlerden ticarete ilgilenmişlerdir. İpek Yolu üzerindeki kervancılar arasında Çinli, Hintli ve İranlılar da vardı. Sonuçta, bazı şehirlerde yoğun ticaret, sabit ve seyyar pazar yerlerine olan ihtiyacı arttırmıştır. Alıcının mallara kolayca erişmesini sağlamak ve aynı zamanda zanaatkarların çalışmasını gösterme isteği, iş yerlerini dışa dönüklüğe yöneltmiş ve dükkân birimlerini tamamlayan öğeler olmuşlardır (Sadillot, 1983).

Türklerin ilk ve en eski ticari etkinlikleri Orta Asya şehirlerinde başlamıştır. Bu şehirlerdeki ticaretin gelişmesiyle birlikte yapılar zamanla farklı özellik ve çeşitlilik göstermiştir. Türk ticaret yapıları kendine has yapı formu ve mekân kurgusuyla dünya mimarisine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

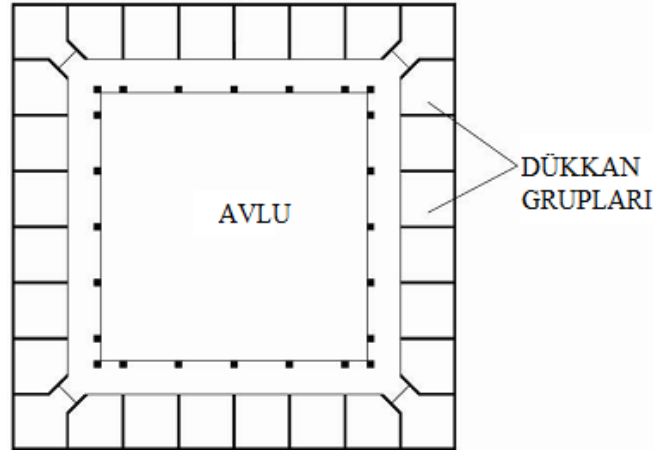
Kervansaraylar (Ribatlar): Kervansaraylar, şehirlerarasında kervan yolları üzerinde inşa edilmiş, çarşı, hamam ve ahır bölümleri bulunan büyük hanlardır (Küçükkömürcü, 2005). Şehirlerarası hanlar (kervansaraylar) ticaret yolları boyunca, konaklamalarda geceye kalmadan bir gün içinde varılabilecek, deve yürüyüşüyle 9 saat, yani yaklaşık 30-40 km.lik mesafelerde kurulmuşlardır (Kösemen, 2005). Türk mimarisinde en eski kervansaraylar, Karahanlılardan kalmadır. İslamiyet'in başlangıcında korunma ve cihat amacına yönelik olarak kurulmuş dini-askeri bu kervansaraylara "**ribat**" adı verilmektedir (Hasol, 2002).

Arastalar: Üstü örtülü veya dükkânlarının önü saçaklı, aynı çeşit mal satan esnafın bulunduğu çarşıdır. Ordugâhta kurulan seyyar çarşı, asker çarşısı anlamında da kullanılmaktadır (Hasol, 2002). Osmanlı mimarisinde üstü açık ya da kapalı, bir eksen üzerine yan yana veya karşılıklı olarak dizilmiş, aynı yükseklikte ve boyutta dükkân sıralarından oluşan ticaret yapısı çeşididir (Sözen ve Tanyeli, 1999).

Çarşılar: Alışveriş yapılan, iki tarafı dükkânlarla çevrilmiş, üstü örtülü veya açık, sokak ve meydanlara verilen isimdir (Pakalın, 2000).

Dükkânlar: Dükkânlar ticaret faaliyetlerinin gerçekleştiği, kapısı doğrudan çarşıya, caddeye, sokağa veya pasaja açılan, küçük imalat işlerinin yapılıp satıldığı yerlerdir (Hasol, 2002).

Hanlar: Cerası (2001) hanı, “han, Orta Asya’da ‘ribat’ diye adlandırılan, transit ticaretini ve tacirleri misafir etmek için askeri aristokrasisi tarafından yaptırılmış kapalı mekânları olmayan revaklı avludan gelir” şeklinde tanımlamıştır. Selçuklu kervansarayında ise, buna gece konaklaması için bir veya üç nefli kapalı bir bina ilave edilmiş ve böylece bu karmaşık yapıya han adı verilmiştir.” olarak tarif ederken; Akozan (1963) ise hanı, “İşlek caddelerde, konak yerlerinde, şehirlerde yolcuları barındırmak, kervanları dinlendirmek, malları sahiplerine ve tüccara teslim edinceye kadar muhafaza etmek için tamamen kâgir yapılan binalara verilen addır.” şeklinde tarif etmiştir. Hasol (2002) ise hanı şöyle tarif etmiştir: “Eskiden yollar üzerinde ve kasabalarda yolcuların konaklamalarına yarayan; odaları, avluları, ambarları ve ahırları bulunan kâgir veya ahşap yapılara verilen addır.”

Şekil 1. Tipik han planına bir örnek (Sözen–Tanyeli, 1999).

3. Türk Hanlarının Tarihi Gelişim Süreci

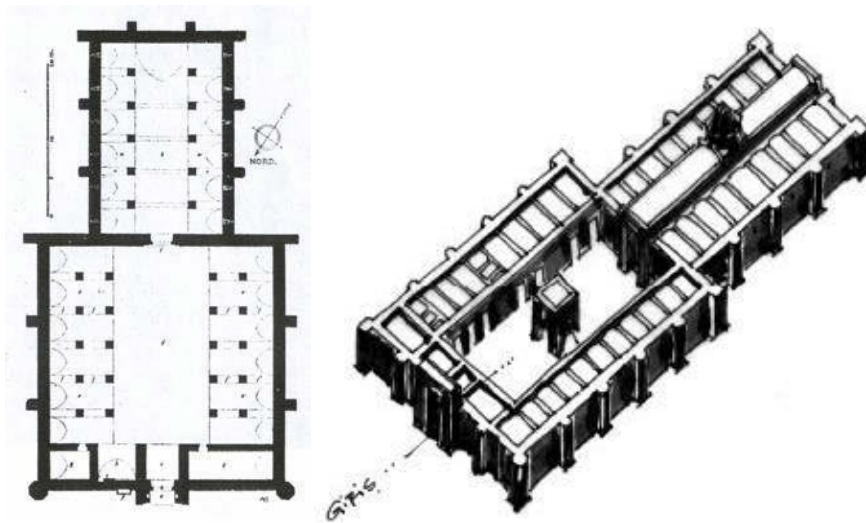
Türk hanlarının gelişim süreci kervan sayıları ve ticari eşya taşımacılığı paralelinde ilerleme göstermiştir. Zamanla ticaret önemli bir uğraş halini almıştır. Ticari faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi için pazar yeri ve mekân ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Özellikle İran başta olmak üzere, Müslüman ülkelerinde iklim şartlarının zor olmasından kervanlar için kervansaray ya da han ihtiyacı doğmuş, yönetimdekiler de subaşlarında çok sayıda konaklama tesisi kurmaya özen göstermişlerdir. Hanların inşasına ise, soygunculardan korunma ve yolcuların konaklama ihtiyacı gerekliliğinden, menzil olmaya elverişli yerlerde başlanmıştır.

İlk olarak **İslamiyet**'in yayılmasının da etkisiyle stratejik noktalarda toplanma ve korunma amaçlı inşa edilen ribatların, ticari tesisleşmeye öncülük ettiği söylenebilir (Ceylan, 1989). Ribatlar, han ve kervansarayın ilk örnekleri olarak kabul edilir. Dini ve askeri olarak faaliyet gösteren ribatlar zamanla ticari faaliyetlere de ev sahipliği yapar.

Hanlar ve kervansaraylar, tarihi gelişim sürecinde **şehir içi** ve **şehir dışı** olmak üzere iki ayrı karaktere sahiptirler. Şehir içi hanlar, ticari bölgelerin gelişmesiyle başlar. Şehir içi hanları ise o şehrin yol sistemine ve ticaret bölgelerinin kuruluşlarına göre yerlerini alırdı. Şehirlerarası hanlar, kervansaray olarak da isimlendirilebilir. Şehirlerarası kervansaraylar, ticaret yolları boyunca kervanların konakladığı ve korunduğu yerlerdir. Bünyelerinde de hamam, çarşı ve ahır gibi kısımlar bulunur. Bu tür kısımlardan sadece ahırlar şehir hanlarında da bazen bulunabilir (Kösemen, 2005). Zamanla şehir hanları ihtiyaç farklılıklarından dolayı mimari ve fonksiyonel değişiklik gösterirler. Ulaşım ve kervan yollarının çeşitliliğinin etkisiyle kervansaray tipleri de plan tipi, malzeme, fonksiyon ve görsellik olarak farklılık gösterir. Bilinen en eski kervansaraylar, **Karahanlılar** döneminde '**ribat**' olarak isimlendirilmişlerdir. Karahanlılar'dan sonra Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları kervansarayların mimarisini ve planlarını geliştirmişlerdir.

Karahanlılar ve **Gazneliler**'de karşımıza çıkan eyvanlı avlu düzenine sahip kervansaray örnekleri Büyük Selçuklular'da da gelişimini devam ettirmektedir. Ribat-ı Anuşirvan, Ribat-ı Zafarani ve Ribat-ı Şerif XI. yüzyıl sonu ve XII. yüzyıl başlangıcı yapıları olarak boy gösterirken; genellikle dört eyvanlı bir avlu ve köşelerinde kuleleriyle sarayvari bir mimari zenginlik sergilemektedirler (Aslanapa, 1984).

Anadolu Selçukluları, Orta Asya ve Batı Türkistan'da gelişen Türk sanatını Uygur, Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklular gibi devam ettirip, Anadolu'ya yaymışlardır (Güran, 1978). Türk sanatına özünde bağlı kalarak, farklı özellikler göstermişler ve Türkistan Türk Mimarisi ile Osmanlı Mimarisi arasında geçiş görevi üstlenmişlerdir. Kervansarayların önemli mimari öğeleri olan portaller, sivri kemer ve avlu düzeni kendini bu dönemde de göstermektedir. Büyük Selçuklu geleneğini devam ettiren bu devir kervansaraylarının planı, fonksiyon ve sosyal görevler icabı, ahır, depo, hamam ve mescit gibi kısımları da içerirdi. Anadolu Selçuklularında, Türkistan'daki Türk kervansarayları tarzında dört eyvanlı, merkezi, üstü açık avlulu tip; sadece Anadolu'da ortaya çıkan avlusuz ve üstü örtülü hanlar ve bu iki tarzın değişik uygulamaları olan karma formlu hanlar olmak üzere 3 tip görmek mümkündür (Aslanapa, 1984).

Şekil 2. Konya - Aksaray yolundaki Sultan Han (Aslanapa, 1984).

Avlulu üstü açık ve avlusuz üstü örtülü tiplerin birleşmesiyle meydana gelen Konya-Aksaray-Niğde yolundaki Sultan Han, I. Alaaddin Keykubad tarafından 1229 yılında, avlunun ortasında kare planlı bir mescit ve görkemli bir portale sahip olarak yaptırılmıştır (Şekil 2) (Aslanapa, 1984).

Osmanlılar zamanında da önemli ticaret yolları üzerinde kervansaray yapımı devam etmektedir. Ayrıca birçok şehir içi han da yapılmıştır. Bu yapılarda plan ve mekân anlayışı olarak kare veya kareye yakın açık bir avluyu çeviren sütun ve payelere oturan kemerlerden oluşan revak sistemi ya da sadece kapalı bir mekân oluşturan sade neflerden oluşan geleneksel örnekler görülür.

Osmanlı devrinde, şehir hanları mimarisinde düzgün form arayışı kaybolup arsaya veya yola göre formlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca avluda da form arama endişesi yoktur. Böylece revaklı avlu gerisinde misafir ve yolcular için mekanlar yapılırken insanların, hayvan barındırma yerlerinden kesin bir mekan ayrılığı ile kopması ve nefler halinde veya ayrı bölümlerde ahırlara yer verilmesi çok önemli bir gelişme olarak ortaya çıkmaktadır.

Osmanlılardan önce genelde şehirlerarası yollar üzerinde kendini gösteren kervansaray ve hanlar, Osmanlılarla beraber siyasi yöne paralel olarak gelişen şehirlerde önemli merkezler haline gelmişlerdir. Özellikle Bursa ve Edirne'de başlayan Fetih öncesi hanlarının özellikleri, plan kurgusu ve inşaat tekniğiyle değişiklik göstermeden Fatih devrinde de devam eder.

Osmanlı dönemi hanları, a) avlusuz kapalı tip, b) açık avlulu tip kervansaraylar ve c) şehir hanları olarak 3 başlık altında incelenebilir.

Osmanlı Dönemi şehir hanları, Genellikle iki katlı olarak yapılmış olup, zemin katları depo, ahır, tamirhane gibi servis işlevlerine ayrılmış, üst katı ise yolcuların konaklamaları için tahsis edilmiştir. Her iki katın önünde revaklı bir galeri çevreler. Avlusu da geleneksel olarak kare veya dikdörtgendir.

Daha sonraki dönemlerde ticaret hanları karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak Bursa'da görülen bu tip, zamanla İstanbul hanlarında gelişecektir. Selçuklu hanlarından ayrılan en önemli özelliği, hanın içerisinde ikamet edilmeyişidir. **Kastamonu Reisülküttap (Urgan) Hanı, Acem (Kürkçüoğlu) Hanı** örneklerinde olduğu gibi hanların genellikle giriş katlarında dükkânları bulunup, özellikle zanaata ayrılmışlardır. Bu tür hanlar üretilen ya da uğraşılan ürüne göre isimler almaktadırlar.

4. Kastamonu'nun Tarihi ve Ticari Gelişim Süreci

Tarih: Tarih öncesi devirlere ait Kastamonu için sabit bir yerleşim merkezi, yazılı belge veya kayıt bulunamamıştır. Ancak Kastamonu ve çevresinde yapılan araştırmalarda Yontma Taş devrine ait Germeç ve Gölköy'de bulunan tarihi kalıntılar, Kastamonu tarih öncesi M.Ö. 50 bine kadar götürür (Acar, 1995).

1071 tarihinden itibaren Kastamonu Danişmentliler ile Müslüman-Türkler ile tanışmıştır. Bu tarihten itibaren sık sık Bizanslılar ile Türkler arasında el değiştiren Kastamonu ve yöresi, Selçuklular döneminde XI. yüzyılın ikinci yarısında bir daha elden çıkmamacasına Türk hâkimiyeti altına girmiştir (Vakıflar ve Vakıf Abideleri, 2003).

Selçukluların ardından Kastamonu'da sırasıyla Çobanoğulları ve Candaroğulları Beylikleri hüküm sürmüştür. 1213 yılında Çobanoğlu Hüsamettin Bey ile başlayan

Çobanoğlu hükümdarlığı 1291 yılına kadar devam etmiştir. 1291-1461 yılları arasında Candaroğulları Beyliğine başkentlik yapmıştır. Candaroğulları Beyi İsmail Bey zamanında Kastamonu dünya çapında bir ilim ve irfan merkezi olmuştur. Bu dönemde inşa edilen camisi, medresesi, hamamı, hanı ve misafirhanesi ile oluşan ve günümüzde de hizmet vermeye devam eden İsmail Bey Külliyesi Candaroğulları döneminin ihtişamını yansıtmaktadır.

Osmanlılar ise, 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından Kastamonu'yu hâkimiyeti altına almışlardır. Osmanlı Devleti döneminde de şehzadelerin yetiştiği önemli sancak merkezlerinden birisi olmuştur. Şehzade Cem Sultan 1468-1474 yılları arasında 6 yıl süreyle sancak beyliği yapmıştır. Şehzade Cem Sultan tarafından yaptırılan ve kendi adıyla anılan Cem Sultan Bedesteni günümüzde hala ayakta. Tanzimat'tan sonra eyalet merkezi olmuştur. Çankırı, Sinop ve Bolu Sancağı buraya bağlanmıştır (Eyüpgiller, 1999).

Ticaret: Kastamonu'nun en önemli üretim ve ihraç malı dokumalarıdır. 1842'de Ainsworth, Kastamonu'da elde edilen yünün Ankara sofu kadar iyi olduğunu, Adana'dan gelen pamukla, kadınların gemi yelkeni yapıp İstanbul'a gönderdiklerini, 1862'de Texier, kentteki en önemli endüstri dallarından birinin dokumacılık olduğunu belirtmektedirler. 1888 yılı salnamesi kentte yatak çarşafı, perde, yastık örtüsü, gömlek, yelken bezi dokunduğunu kaydeder (Eyüpgiller, 1999).

Kastamonu'da 1869 yılında 10, 1903 yılında ise 46 han bulunmaktadır. 1892 yılında kentte birer arpa, un ve pamuk kapanı vardır. 1892 yılında 26 olan fırın sayısının 1903 yılında 31'e ulaştığı bilinmektedir. 1896 yılında 1238 olan dükkân, mağaza ve kahvehane sayısı 1903 yılında 2000'e ulaşmıştır. Bu istatistikî bilgiler, özellikle han ve dükkân sayıları, Kastamonu'da ticaret yaşamının bir Anadolu kenti için azımsanmayacak düzeyde canlı olduğunu göstermektedir (Eyüpgiller, 1999).

Anadolu kentlerinin hemen tümünde olduğu gibi Kastamonu'da da tarih boyunca ticari faaliyetler buldukları sokaklara adlarını vermişlerdir. Kastamonu'da bugün dahi sokak adlarına bakarak, çoğunluğu sona ermiş geleneksel ticari faaliyet ve zanaatların yoğunlaştıkları bölgeleri tespit etmek mümkün olmaktadır.

Bugünkü Kastamonu'nun en önemli meydanlarından biri, Nasrullah Camisi'nin kuzeyinde yer alan, tarihi yapıların yıkılması ile oluşturulan Nasrullah Meydanı'dır (Şekil 3). Bu meydanın batısında yer alan **İsmail Bey Hanı**, **Urgan Hanı** gibi yapıların çevresinde Candaroğulları döneminden başlayarak gelişen çarşı dokusu, Osmanlı dönemi ticaret ve zanaat kollarının adlarını taşıyan sokaklardan oluşmaktadır. Arazinin yapılaşmaya elverişli olması, varlığını ve canlılığını halen sürdürmekte olan çok sayıda han, mağaza ve dükkânın bu çevrede bir araya gelmesini sağlamış olmalıdır. Osmanlı kentlerinin karakteristiği olan hamamların çarşı içerisinde yoğunlaşması olgusu Kastamonu'da da geçerlidir. Mahalle aralarında birkaç hamama rastlanılmakla birlikte Kastamonu hamamlarının büyük bir bölümünün ticari merkez çevresinde konumlandığı görülür (Şekil 3).

Şekil 3. Nasrullah meydanı genel görünüm (Eyüpgiller, 2008).

5. Ticari ve Kültürel Fonksiyonları Bağlamında Kastamonu Şehir-içi Hanlarının Mimari Özelliklerinin İrdelenmesi

Kastamonu hanları tarihsel gelişim sürecinde; Türk han mimarisinin ilk dönemlerinden başlayarak, Gazneli ve Karahanlılardan itibaren Selçuklular, Çobanoğulları Beyliği, Candaroğulları Beyliği ve Osmanlı dönemi özelliklerini taşıyarak, zaman içinde gelişerek kendine has bir plan ve mekân anlayışına, mimari tarz ve üsluba sahip olmuşlardır.

İlde tarihe tanıklık etmiş birçok han yer almaktadır. Bu hanların çok azı günümüzde kullanılabilir durumdadır. Kastamonu, tarihi İpek yolu üzerinde bulunmaktadır. Çeşitli malların alınıp, satıldığı ve ticaretle uğraşanların konaklayabilmeleri gayesiyle yapılan hanlar günümüzde de faaliyetlerine devam etmektedir (Yaman, 2003).

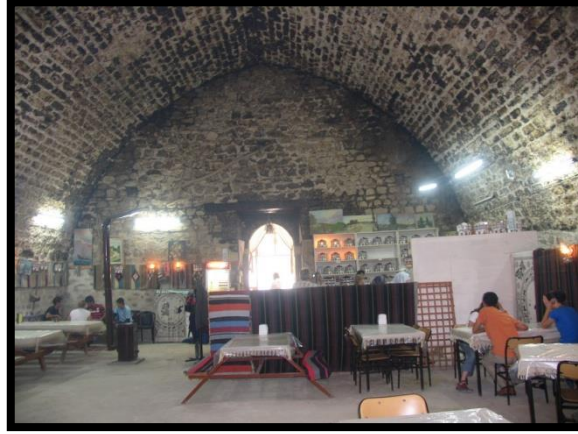
Candaroğulları Beyliği döneminde Kastamonu merkezinde yer alan (şehir-içi hanları olarak ifade edilen) **Deve Hanı** ve **İsmail Bey (Kurşunlu) Hanı** kendilerine has mimari tarz ve üsluplarıyla, kendi dönemlerinin özelliklerini yansıtmaktadırlar.

Deve Hanı: Çeşitli kaynaklarda inşa tarihi Külliye'nin ilk yapısı olan İmaret (1454) ile vakfiyenin tanzim tarihi olan (1457) tarihleri arasına yerleştirilmektedir. Banisi Candaroğulları Beyliği başında bulunan Kemalettin İsmail Bey'dir (Karabiberoğlu, 1997) (Şekil 4). Deve Hanı avlusuz - kapalı tip hanlar gurubunda yer almaktadır. Ali Baş'ın "Beylikler Dönemi Hanları" adlı Doktora çalışmasında Deve Hanı plan şemasını, tek katlı, tek sahnalı ve ön mekânlı hanlar grubuna dahil etmiştir (Baş, 1989).

Şekil 4. Restorasyon sonrası Deve Hanı'nın görünümü.

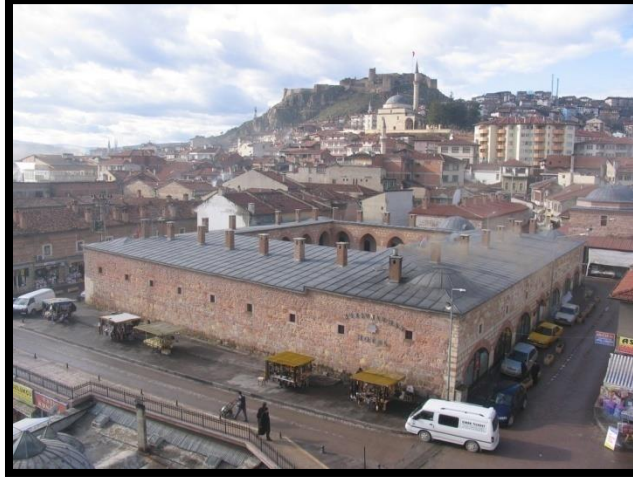
Deve Hanı'nın inşa tarihi olan (1454–1457) yılından günümüze kadar fiziksel, kimyasal, biyolojik olmak üzere çeşitli müdahalelere maruz kalmıştır. İlk olarak han, 1766 yılında onarım geçirmiştir. Han'ın, Kurtuluş savaşı sırasında depo olarak kullanılması nedeniyle işlevsel olarak müdahale görmüştür. Girişin iki yanındaki bekçi odalarının kotu yükseltilmiştir. Zemin ahşap kaplanmıştır. Bu bölümdeki duvarlar kireç badana yapılarak boyanmıştır. Deve Hanı, günümüzde 2006-2007 yılları arasında restore edildikten sonra, turizm amaçlı yeme-içme ve hediyelik eşya satış yeri fonksiyonu verilmiş olarak değerlendirilmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Deve Hanı iç mekan (develik bölümü) günümüzdeki görünümü.

İsmail Bey Hanı: Candaroğulları Beyliği döneminde kervanların konaklaması amacıyla Kastamonu'da yapılan bir diğer han, İsmail Bey Hanı'dır (Şekil 6). Nasrullah Meydanı'nın batısında Aktarlar Çarşısı'nda bulunmaktadır. Kitabesi olmayan hanın banisi Candaroğlu İsmail Bey'dir. İsmail Bey'in Kastamonu'daki külliyesi için tanzim ettirdiği H.865, M.1460-1461 tarihli vakfiyesinde külliyenin vakfı için ayrılan mal ve mülk arasında "Kastamonu merkezinde Attarlar Çarşısında" inşa ettirdiği bu yapının adı da zikredilmektedir (Yaman, 2003).

İsmail Bey Hanı, kareye yakın dikdörtgen planlı ve iki katlı, tek avlulu plan tipindedir. Hanın asıl girişi kuzey cephesinin ortasından açılmış yuvarlak kemerli kapıdır. Bunun haricinde, sonradan açıldığı anlaşılan güney cephesindeki basık kemerli, dikdörtgen çerçeve içinde kesme taşlarla oluşturulan dar bir kapıdan da hana giriş yapılabilir. Han, ilk olarak 1721 yılında onarılmıştır (Kastamonu Şerhiye Sicil Defterleri). Han, daha sonra ise 1756 yılında onarılmıştır (Gökoğlu, 1952). Zamanında hanın tonozlarının üstü kurşunla kaplı olduğundan, kurşunlu han ismini almıştır. Zamanla kurşunlar sökülüp ve yerlerine sac kaplanmıştır. 1943 depreminde harap olan hanın sac kaplamaları sökülüp, 1946 yılında ayaklar arasındaki kemerleri ve üst kat örtüsünün kurşunları yenilenmiştir (Gökoğlu, 1952). 1951 yılında üst katı onarılan han, 1972 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.

Şekil 6. İsmail Bey Han'ının (Kurşunlu Han) restorasyon sonrası görünümü

Günümüzde yapılan restorasyon çalışmalarının tamamlanmasının ardından otel ve restoran olarak hizmet etmek üzere 20 yıllığına özel bir şirketin işletmesine verilmiştir. Bu uygulama sayesinde han, kullanılarak daha sağlıklı korunması sağlanmıştır (Şekil 7).

Şekil 7. İsmail Bey Han (Kurşunlu Han) restorasyon sonrası iç avludan görünümü.

Kastamonu şehri hanları, bir avlu etrafını çeviren revaklar ve bunların gerisindeki mekânlardan oluşan genel şema ile Anadolu Selçukluları'ndan geçerek Büyük Selçuklu,

Gazneli ve Karahanlı devrine kadar gelen bütün Türk Han mimarisine hâkimdirler. Ana plan şeması, geleneksel bağlı, ancak bu bağlılık eskinin tekrarlanması şeklinde olmamıştır. Aldıkları etkileri kendi bünyeleri içinde eriterek yeni ve gelişmiş bir mimari anlayışı ortaya koymuşlardır. Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu dönemlerine ait hanların revaklı bir avlu etrafında kurulu şemaları temel olarak korunmuş ancak sadelik ve gelişmiş fonksiyonel bir plan anlayışı ön plana geçmiştir.

Osmanlı'nın ilk dönemlerindeki mimari olgunluk, bu dengeli plan tipinin 19. yüzyıl ortalarına kadar Kastamonu'da da devam etmesini sağlamıştır. Bu dönemlerde Kastamonu şehir hanları mimarisinde düzgün form arayışı kaybolup, arsaya veya yola göre formlar ortaya çıktığı görülmektedir. **Yanık Han** örneğinde bu durum açıkça görülmektedir. Bu dönem Kastamonu hanları genellikle avlulu ve revaklıdır.

Osmanlı'nın diğer yörelerinde olduğu gibi han mimarisinde sadelik özelliği, Kastamonu hanlarında da kendini göstermektedir. Kale fonksiyon ve görünüşünden uzaklaşarak yapıların dışla bağlantıları artmış ve cephelere dükkânlar yerleştirilerek ticari yön gelişmeye başlamıştır. Kapısı doğrudan doğruya avluya açılan bir han görülmez, giriş avluya daima tonozlu bir geçitle bağlanır.

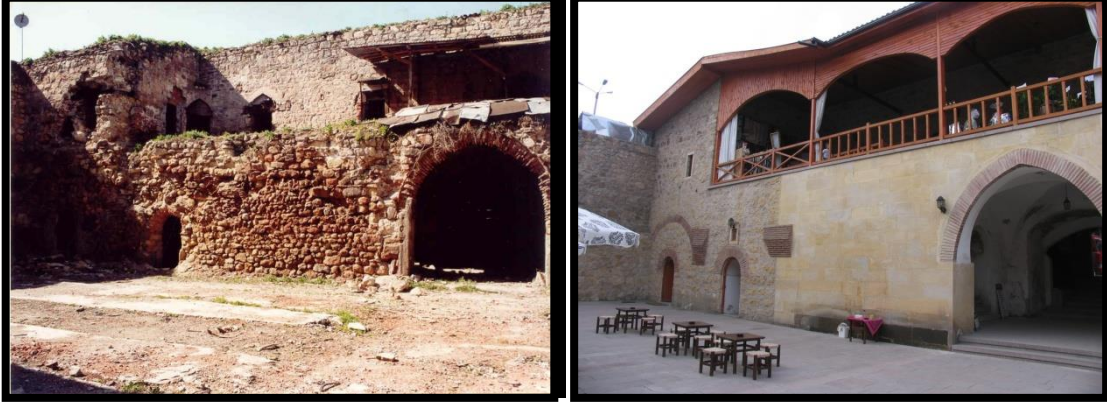
Balkapanı Hanı (Pembe Han): Osmanlı Dönemine ait olan han, şehrin merkezinde Hepkebirler Mahallesi'nde, İsmail Bey Hanı'nın batı bitişiğinde, Cem Sultan Bedesten'i nin ise güneyinde yer almaktadır. Han, 1481 – 1512 yılları arasında Osmanlı Padişahı II. Bayezid tarafından yaptırılmıştır (Gökoğlu, 1952). Kastamonu merkezinde bulunan bu hanın, '*Balkapanı*' olarak anılması, bölgenin bal üretim ve pazarlama ihtiyacını karşılaması sebebiyledir (Çiftçi, 2000). "Urgan Hanı", "Pembe (pamuk) kapan", "Pehpekapım Hanı" adlarıyla da anılmaktadır. Günümüzde sadece kuzey kanadı ayakta kalabilen hanın, vaktiyle dikdörtgen veya kare plana sahip, orta avlulu, iki katlı kagir bir han olduğu anlaşılmaktadır (Eyüpgiller, 1999) (Şekil 8).

Şekil 8. Balkapanı Hanı (Pembe Han) üst kat balkonundan görünümü.

1958 yılındaki yangından sonra hanın üst katı tamamıyla yıkılmış; sadece kuzey cephe duvarı ile kuzey-doğu ve kuzey-batı köşelerde birer oda kalabilmiştir. Han, Vakıflar Bölge

Müdürlüğü tarafından 2003-2009 yılları arasında ihale edilip projeleri hazırlanarak, restore edilmiştir (Şekil 9).

Şekil 9. Balkapanı Hanı restorasyon öncesi ve sonrası genel görünümü (V.G.M. arşivinden).

Günümüzde, yapılan restorasyon çalışmalarının tamamlanmasının ardından Pembe Han El Sanatları Çarşısı olarak hizmete açılmıştır. Bu uygulama ile atıl bir yapı olmasını engelleme, bölge ihtiyacını karşılamak ve yapıyı kullanarak yaşatmak hedeflenmiştir.

Aşir Efendi Hanı (Reisülküttab – Urgan Hanı): Osmanlı Dönemi eserlerinden olan Urgan Hanı, Nasrullah Meydanı'nda Nasrullah Camisi'nin batı tarafında ve İsmail Bey Hanı'nın (Kurşunlu Han) güneyinde kalmaktadır. Doğu cephesinin ortasındaki basık kemerli giriş kapsının iç yüzünde bulunan kitabesinde, 1748 yılında Reis-ül Küttab Hacı Mustafa Efendi tarafından yapımına başlandığı ve oğlu Aşir Efendi tarafından 1748 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır (Gökoğlu, 1952). Aşir Efendi Hanı, dikdörtgen planlı ve iki katlı, tek avlulu plan tipindedir. Ticaret hanı olarak inşa edilmiştir. Hana doğu ve kuzey-batı cephelerinde açılmış olan kapılardan girilmektedir (Şekil 10, 11).

Şekil 10. Aşir Efendi Hanı genel görünümü.

Şekil 11. Aşir Efendi Hanı iç avlusundan görünüm.

1814 ve 1838 yıllarında onarılan, 1905 yılı öncesinde depremde zarar gören yapının, alt katındaki ahırların sonradan bölünerek tonozlu odalar biçimine getirildiği, 1952 yılı öncesinde onarıma gereksinimi olan handaki dükkânların bir bölümünün Vakıflar İdaresi'nce şahıslara satıldığı bilinmektedir (Gökoğlu, 1952).

1961 yılında, dernek kanalıyla hanın kuzey ve doğu cepheleri açılarak, dışa yönelik dükkânlar meydana getirilmiştir. Handa mülkiyetin çoğunluğu vakıflardan şahıs mülkiyetine geçmiştir. Ticari yaşantısını sürdüren nadir yapılardan biridir (Yaman, 2003). Han, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1972 yılında restore edilmiştir. Günümüzde nadiren ticari yaşantısını devam ettiren hanın alt ve üst katındaki odalar çeşitli ticari hizmet veren dükkânlar olarak kullanılmaktadır.

6. Sonuç

Kastamonu şehir hanları genellikle iki katlı olarak inşa edilmiştir. Fakat Deve Hanı ve Atabey Hanı gibi tek katlı hanlar da bulunmaktadır. Osmanlılar devrinde gelişmesini sürdüren avlulu hanlar, 18. yüzyıldan itibaren Kastamonu'da da önemle ele alınmıştır. Kastamonu hanlarında Deve Hanı, Atabey Hanı gibi örneklerde avlusuz bir tip görülmektedir. Avlu ebatları çok değişiktir. Kastamonu hanları genellikle tek avluludur.

Fonksiyonları gereği, genellikle hanların cephelerinde fazla açıklık bulunmamaktadır. Zemin kat dış cephelerinde boşluklar (pencereler) hemen hemen hiç görülmez. Zaten birçok hanın dış cephesi dükkânlarla çevrilmiştir. Giriş önemli tutulmakla beraber abartılı değildir. Giriş cephesinin dışında kalan yan cepheler ise daha da sadedir. Mimari planın dışa yansımaları olarak, zemin katta sağır duvarlar üst katta ise genellikle bir ve seyrek olarak da iki pencere açıklıkları görülür. Avluda görülen mimari hareket ve estetik çabasına dış cephede rastlanmamaktadır. Osmanlı hanlarının avlu ve revaklı tiplerinin özelliklerini yansıtan Kastamonu hanlarında konaklama hacimleri üst katlarda yer almaktadır.

Kastamonu şehir hanları günümüzde genellikle ticaret için kullanılsa da, geçmiş dönemlerde misafirhane olarak ta kullanıldığı bilinmektedir. Bursa, İstanbul, İzmir şehir-içi hanları gibi Kastamonu hanlarında da zamanla önemli değişiklikler ve gelişmeler olduğu görülmektedir.. Hanlar tek başlarına anıtsal nitelikte eser özelliği taşımasının yanında, şehir içinde külliyelerin bünyesinde kendine has özellikleriyle bütünleyici bir rol üstlenmektedirler.

Günümüzde Kastamonu'da ticaretin yeni bir merkeze kaymadığı, eski tarihi ticaret merkezinin yeni dönem yapıları ile birlikte geliştiği görülmektedir. Kastamonu'nun tarihi ticaret merkezine bakıldığında, bu alanın pek çok Anadolu kentine göre daha korunmuş olduğu, ancak doku ve özgün mimari ile uyumsuz yeni betonarme yapıların hızla arttığı izlenmektedir. Ticari alandaki rant baskısına bağlı olarak, yeni yüksek yapılaşma tarihi ticaret yapılarını tehdit etmektedir. Bölgedeki tarihi ticaret yapıları, günümüzde uygun olmayan işlevler ve eklerle özgün niteliklerinin bir kısmını yitirmiş durumdadır.

Kastamonu ticaret ve çarşı kültüründe çok önemli bir yeri bulunan, özgün işlevlerini kaybeden hanların gerekli duyarlılık ve hassasiyetle korunmadıkları ve her geçen gün özelliklerini kaybetmekte oldukları görülmektedir. Kastamonu tarihi mirasında önemli yere sahip bu hanların, bilinçli bir şekilde kullanımı amaçlanmalı; tarihi önemini ve özelliklerini ön planda tutan, bu özelliklere zarar vermeyen önerilerin uygulanmasına öncelik verilmelidir. Bu anıt eserler çevresiyle bütün olarak ele alınmalı ve yeni işlev önerisi getirilirken yapılar bütüncül olarak ele alınarak, yeni fonksiyon önerileri ile restorasyonları yapılmalıdır.

7. KAYNAKLAR

- Acar, H.**, 1995, "Tarihte Kastamonu", Ankara.
- Ainsworth, W.F.**, 1842, "Travels and Research in Asia Minor", London.
- Aslanapa, O.**, 1984, "Türk Sanatı I – II", Kervan Yayınları, İstanbul
- Aslanapa, O.**, 1990, "Türk Sanatı I-II", Kültür Bak. yay., a.g.e.s.9394, 9596, 97, Ankara.
- Aslanapa, O.**, 1993, "Anadolu Selçukluları Mimari Sanatı", Bölüm: 3, Başlangıçtan Bugüne Türk Sanatı, T. İş Bankası Yay., Ankara.
- Baş, A.**, 1989, "Beylikler Dönemi Hanları", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya.
- Cerası, M.M.**, 2001, "Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi", YKY, İstanbul.
- Ceylan, O.**, 1989, "Geleneksel Türk – Osmanlı Çarşısı Yapılarının Oluşumu, Gelişimi ve Yakın Doğu Kültürleri İle Olan Etkileşimleri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, MSÜ, İstanbul.
- Çifci, F. H.**, 2000, "Kastamonu Camileri, Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler", Türkiye Diyanet Vakfı Eserleri, Ankara.
- Eyüpgiller, K.**, 1999, "Bir Kent Tarihi: Kastamonu", Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Eyüpgiller, K., Topçubaşı, M., Polat, I.**, 2008, Kastamonu'da 19. Yüzyıl Ticaret Yapıları, ODTÜ, Ankara.
- Gökoğlu, A.**, 1952, "Paphlagonia", Doğrusöz Matbaası, Kastamonu.
- Güran, C.**, 1978, "Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanları Mimarisi", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.
- Hasol, D.**, 2002. "Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü", Yem Yayınları, İstanbul.
- Karabiberöglü, Ü.**, 1997, "Kastamonu İsmail Bey Külliyesi", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kösemen, D.**, 2005, "İstanbul Ticaret Bölgesinin Oluşumunu Etkileyen Çevresel Faktörler ve Hanların Mimari Kurgusu", MSÜ Tez, İstanbul.
- Küçükkömürcü, B.**, 2005, "Geleneksel Türk Osmanlı Çarşısı Yapıları ve Günümüzdeki Alışveriş Merkezleri Üzerine Bir İnceleme", MSÜ Tez, İstanbul.
- Kozanoğlu, Ö.**, 2006, "Amasya Kurtoğlu Hanı Restorasyon Önerisi", Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Pakalın, M. Z.**, 2000, "Osmanlı Tarihi Deyimleri Sözlüğü", Meb Yayınları, Ankara.
- Sadıllot, R.**, 1983, "Değiş-tokuştan Süpermarkete", Cep Kitapları, İstanbul.
- Sözen M.**, 1996, "Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü", Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Tanyeli, U., Sözen, M.**, 1999, "Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü", Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Texier, C.**, 1862, "Asie Mineure", Paris.
- Vakıflar ve Vakıf Abideleri**, 2003. Kastamonu Vakıflar Bölge Müdürlüğü.
- Yaman, Z.**, 2003, Kastamonu Turizm Envanteri.

Yazar Bilgi Notu

Bu makale, Selçuk Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Yapı Bilgisi A.B.D. Öğretim Üyesi **Yrd. Doç. Dr. İlhan KOÇ** danışmanlığında S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık A.B.D.'da **Mimar Hüseyin ASAR** tarafından Kasım 2011 tarihinde tamamlanmış "**Tarihi Şehir-içi Hanlarının Ticari ve Kültürel Fonksiyonlar Bağlamında Değerlendirilmesi; Kastamonu Örneği**" başlıklı **Yüksek Lisans Tezi**'nden faydalanılarak hazırlanmıştır.